

Լրսեն թէ քանի որ մուշկը կեն-
դանւոյն փորուն մէջն է՝ ջրի կըլլայ,
ու մորթելէն ետքը կըպընտանայ:
Եւ եղին գոյնը թուիս է, ու թանձ-
րացած արիւն կընմանի, անանկ որ
կընայ մէկը արիւն կարծելով խա-
բուիլ: Եւ երկիրներս խիստ դժար
կըգտնուի մուշկին զուտը. ու մինչեւ
հիմա չեն կըցած ճանչնալուն հնար-
քը գտնել: Վիսաւոր ճանչցըւելու
յատկութիւնը իր հօտը պիտի ըլլար.
բայց անով ալ չիմացուիր, վասն զի
երկայն ատեն ցնդելէն ետքն ալ հօտը
խիստ սաստիկ է:

Սաճառքի մէջ երկու տեսակ մուշկ
կըգործածուի. մէկը լծոնքինէն կու-
գայ, մէկալը լծիպէթէն. առջինը
աւելի յարգի է, ու թխագոյն կա-
շիէ ամաններու մէջ գրուած կըլլայ.
Իսկ երկրորդը, որ լապարթայի մուշկ
ալ կըսուի, ճերմակ կաշիի մէջ պը-
լած է. ասոր հօտը առջինին հօտէն
քիչ է. տաճկերէն միայն թիւակէթի կամ
միւրի թաթարի կըսուի:

Վեղերու մէջ շատ կըգործածուի
մուշկը, մանաւանդ ջղացաւի տեսակ
հիւանդութիւններու համար: Սուշ-
կին հօտը աղէկ մը ցնդելէն ետքը՝
աւելի ախորժելի է, և ուրիշ հոտա-
ւետխառնուրդներուն գլխաւոր նիւ-
թը կըլլայ: Եւ յնչափ սաստիկ ու սուր
է աս հօտը որ մինչեւ հեռու տեղուանք
կըբուրէ. ցորենի չափ մուշկի կը-
տորը սենեկի մը մէջ քսան տարի
կենալէն ետքը՝ հօտը չէ պակսած,
թէպէտ և ամէն օր կըբանան եղեր
սենեակը:

Հին ատենի Յունաց կամ Վատի-
նացւոց գրքերուն մէջ ամենեւին մուշ-
կը չըյիշուիր. ուստի կերեւնայ թէ
միջին դարու ժամանակները մտած է
Եւրոպա, բայց ինչուան հիմա ալ Եւ-
րոպացւոց այնչափ ախորժելի չէ՝ որ-
չափ արեւելոց: Հայաստանի Սշկու-
նիքը սուած լեռը ատենով կայ եղեր
աս կենդանին, ու լեռանը անունն
ալ անկէց առնուած կերեւնայ. վասն
զի Խորենացին Հռիփսիմեանց պատ-

մութեանը մէջ կըգրէ թէ «Ղաւնեն
», ի հայաստան գաւառ՝ ի խորին
», խորշ լերինն Սշկունեաց. ի սմա
», ասի այծեմունս մշկապորտս լինել»,
Շատ փափաքելի էր գիտնալը թէ
արդեօք հիմայ ալ կըգրտուի Հայ-
աստան աս պատուական կենդանին:
Տաճկի գրքերէն գիտենք որ պարսկե-
րէն «էֆիսթան» ըսուած հոտաւետ եղը
որ միւրի թիւակէթի ալ կըսուի՝ հիմա-
կուան լծիւրքմէններուն երկիրը կը-
գըտնուի, այսինքն Հայաստան, բայց
որ կողմերը՝ յայտնի չէ:

Եւ բանն որ կըպատմեն թէ երբոր
որսորդները մշկաբեր այծեամին ե-
տեւէն կըվազեն ու հասնելու վրայ
կըլլան, կենդանին անոնց ձեռքէն
ազատելու համար ինքիրմէն կըփը-
ցընէ կըձգէ փորին տակի պարկը, շին-
ծու խօսք մըն է: Եւ որ նման շատ տե-
սակ բաներ կըպատմուին աս կեն-
դանւոյս վրայ, ու եղին ուսկից ել-
լելուն վրայ. բայց գրեթէ ամէն ալ
անստոյգ ու շինծու խօսքեր են:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Շերաճ անողանելու հերպը:

ՇԵՐԱՄ (Իփէք պէօճէյի) պահելը
Չինո՛ւ երկիրը գըտնուած է կըսեն
Քրիստոսէ 2000 տարի առաջ. ան-
կէց անցած է Հնդկաստան, Պարս-
կաստան, Հայաստան ու Եփային
ուրիշ կողմերը: Յունաստանի մէջ
հինգերորդ դարուն վերջերը տարա-
ծուած է. վասն զի ան ատենները
Հնդկաստանէն երկու կրօնաւոր Վոս-
տանդնուպօրիս դառնալով հետե-
րին բերեր են աս որդին հաւկիթնե-
րը, որդը պահելուն կերպը, մետաքսը
հանելուն հնարքը, և այլն. որով ան
ատենի Յունաց երեւելի հարստու-
թեան պատճառը եղած է: Եւրո-
պայի այլեւայլ կողմերն ալ անկէ ետ-
քը կամաց կամաց տարածուեցաւ աս

արհեստը . բայց երկայն ատեն սովորական կերպով բանեցրնելով՝ քիչ օգուտ քաղեցին . իսկ աս մօտ տարիներս՝ Վերմանիայի ու Վադդիայի մէջ մասնաւոր ջանքով ետեւէ եղան աս արհեստն ալ նոր նոր գիւտերով կատարելագործելու : Աւորովհետեւ մեր ազգին մէջն ալ շատը կան որ ասոր ետեւէ կրլան, երբեմն երբեմն աս արհեստին վրայ հարկաւոր գիտելիքներ կրդենք օրագրիս մէջ, որ չգիտցողները սորվին ու աւելի օգուտ քաղեն իրենց աշխատանքէն :

Այն մարդ գիտէ որ շերամին կերածը թուլթի տերեւ է : Ա՛յայն թէ նոր ծնած որդերուն կերակուրը փափուկ ու գիւրամարս պիտի ըլլայ . ուստի նոր ծլած տերեւները տալու է իրենց . վասն զի խոշորցած տերեւը պինտ է, ու չափէն աւելի սնունդ կուտայ : Անոր համար շատ հարկաւոր է որ շերամ պահողները վայրի թուլթի ծառեր ունենան, որովհետեւ ասոնց տերեւը աւելի փափուկ կրլայ, ու նոր ելած շերամները ասիկայ շատ ախորժելով կուտեն : Աստեսակ թուլթի ծառերը հով չեղած ու տաք տեղ տնկուած պիտի ըլլան, որպէս զի քանի որ դեռ սաստիկ տաքը չէ կոխած՝ կարենաս նոր ելած որդերը բաժնել : Այլրի թթենի չունեցողը՝ հասարակ թթենի կրնայ գործածել . բայց տաք տեղ ու պատի տակ պէտք է տրնկած ըլլայ, ու նայի որ ծառերուն բունը (քիւլթիկը) խիստ կարճ ըլլայ, շատ շատ մէկ ոտք բարձրութիւն, որպէս զի բոլոր ունեցած ուժը տերեւ արձրկելու տայ :

Շատ փորձեր ըրած են երկրագործները որ թուլթի տերեւին տեղը բռնող ուրիշ տերեւ մը գտնեն, բայց ջանքերնին գրեթէ պարապը գնացած է, կամ թէ այնպէս օգտակար բան մը չեն գտած . անանկ որ շերամներուն շատը անօթի մեռեր են՝ վայրի վարդի, մորենիի, մարացորենի և ուրիշ բոյսերու տերեւներ ուտելով :

Թուլթի տերեւը՝ արեւը ելլելէն ետ-

քը ժողվելու է որ գիշերուան թացութիւնը աղէկ մը չորնայ . իրիկուան եղեամ կամ անձրեւ սկսելուն պէս ալ դադրելու է ժողվելէն . ինչու որ թաց տերեւը խիստ փասակար է շերամներուն, անկէ փորհարութիւն կունենան ու կը մեռնին : Տերեւները թաց թաց փրցրնելուն մէկ փնտն ալ աս է որ ծառը կը մնասուի . վասն զի կեղեւը կը սրկորդի, սրկորդած տեղէն թացութիւնը ներս կանցնի ու անանկով ծառը կը փրտտեցնէ : Անոր համար նայելու է որ տերեւ ժողվելու սանդուխտ երկայն ըլլայ, ու ժողվողը ամէն ըգգուշութիւն ընէ որ չըլլայ թէ ճիւղերուն կաշին սրկորդի : Տերեւները փրցրնելէն ետքը շուք տեղ լաթի մը վրայ փրռելու է . իսկ թէ որ շուք տեղ չիկայ նէ՝ ուրիշ լաթով մըն ալ վրան ծածկելու է որ չիթողմին :

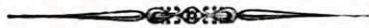
Տերեւ պահելու տեղը չոր պիտի ըլլայ, ու աղէկ օդ պիտի ունենայ, թէ որ կարելի է գիրքն ալ հիւսիսային կողմը . մեծութիւնը չափաւոր, որ մէջը գոնէ երկու օրուան համար տերեւ կարենայ պահուիլ : Տերեւները փրռելէն առաջ գետինը աղէկ մը աւլելու ու ջրելու է որ զոփնայ, ետքը զգուշանալու է որ արեւը ներս չիգարնէ : Եւ պէտ նոր փրցուցած տերեւները շատ աղէկ են, բայց հարկաւոր է գոնէ երկու օրուան համար միշտ պատրաստ տերեւ ունենալ . որպէս զի անձրեւ կամ փոթորիկ պատահելու ըլլայ նէ՝ շերամներուն ուտելիք գտնուի : Ան ատեն ալ նայելու է որ տերեւները ստէպ ստէպ տեղէ տեղ փոխուին, ու գոնէ օրը չորս անգամ մը խառնուին, որպէս զի չտաքնան ու չդեղնին :

Այրբոր պէտք ըլլայ անձրեւի ատեն տերեւ փրցրնել, պարկերու մէջ պինտ մը լեցրնելու է ու աղէկ կոխելու է . ետքը անանկ շտեմարանին մէջ երկու իրեք ժամ թողու է, որ սկսին տաքնալ, ու անձրեւին թացութիւնը կորսնցրնել . տաքնալ սկսածին պէս պարզելու և փռելու է՝ ինչ-

պէս վերը ըսինք, ու մէկէն պէտք է գործածել, վասն զի պահելու չի գար:

Երամին կերակուր տալու ժամանակը որոշ պէտք է ըլլայ. ուստի ամէն անգամ այնչափ բան պէտք է տալ որ շերամը կարենայ լմնցնել. աս բանս փորձով կիմացուի:

Ուրիշ անգամ տեղն 'ի տեղը կը գնենք նաև թուփի ծառերը աղէկ մեծցնելուն ու շատցնելուն կերպը:

Յոսեփ-ար ամսուն մէջ երկրագործին ու պարտիզպանին ընելիքը:

Եւ ամիսը ձմեռուան մէջտեղուան քը իյնալուն՝ արտերուն մէջ աշխատիլը շատ դժուար է. անոր համար պէտք է որ երկրագործը աս միջոցիս մշակութեան գործիքները պատրաստէ, ու տնական տնտեսութեան ետեւէ ըլլայ: (Ո)է որ ժամանակը ձեռք կուտայ նէ՝ կրնայ կակուղ հողերը փորել, փոսերը պատրաստել, ցանկերը շտկել, ուռիները՝ թուփերը ու անտառները կտրտել, և ասոնց նման գործողութիւններ ընել: Իսկ թէ որ ձիւնն ու սառոյցը արգելք կըլլան, կրնայ ծառերը յօտել (պուտամագ), արեգդէմ կողմերը հունտ ցանել այլ և այլ կանխահաս ընդեղէններու: Վարաքոսներն ու մամուռները (եօսուն) խլելու յարմար ատենն ալ աս է. նմանապէս ճիւղերուն վըայի թըր թուրներուն բոյները աս ամսուս մէջ պէտք է ջարդել որ գարնան չշատնան:

Եւ աղիկ մեծցնող պարտիզպանը աս ամսուս մէջ պէտք է ան երկիրը մշակէ՝ ուր որ կուզէ ամառուան բոյսեր ցանել, զոր օրինակ վարդ, յասմիկ, ու ասոնց նման ծաղկերն են: Պէտք է որ վարդ ու փափուկ ծաղկերն տնկած տեղերը աղէկ օդին բանայ ու գէշ օդերուն գոցէ: Եւ աստիկ ցուրտ եղած ատենը նայելու է որ փակարաններու մէջ բոյսերը չիսառին. անոր համար ատեն ատեն կրակ վառելու է անոնց մէջ, ու դրսի ցրտու-

թեանը սաստկանալուն համեմատ տաքութիւնն ալ աւելցնելու է:

Եւ պիտան խոտերը պէտք է փրցընել ու պարտեզը միշտ մաքուր պահել. պարտեզին հողը կակղցնելու համար պէտք է հետը սղը ու անտառի հող խառնել: Եւ արօտութիւն ունեցող բոյսերուն ջուր տալու է. միայն թէ ջուր տրրուած օրը բարեխառն ըլլայ որ բոյսերը չիսառին:

Փետրուար ամսուն մէջ երկրագործին ու պարտիզպանին ընելիքը:

Եւ ամսուս մէջ արեւը կըսկըսի բարձրանալ, ու օդը տաքնալ. բայց շատ անգամ սառոյցը սաստիկ, ու գետնին երեսը ձիւնով ծածկած կըլլայ: (Ո)է որ բացը աշխատելու ժամանակ ըլլայ նէ, պէտք է գարի՝ վարսակ (իւլաֆ) ու գարնան ցորենը ցանելու երկիրները մշակել, ու կաւով կամ աղբով ծածկել: Եւ ամսուս մէջ կարելի է նաև ծառերը յօտել:

Պարտիզպանն ալ պէտք է որ կանխահաս հունտերը ցանէ. երկիրը մը շտկելէն ետեւ հարաւային կողմը եղած պատերուն տակը ցանելու է ոլուռ, հազարը, բակլան, սոխերը, սրխտորը, պրասը ու կաղամբը. գետնախինձորը տնկելու, հողին կոշտերն ալ աղէկ մը մաքրելու է: Եւ արտին մէջը ընելու պատուաստները (աշ) հիմակուց կտրելու է. և աս ատեն ամէն տեսակ բոյս կրնայ տնկուիլ, մանաւանդ խոնաւ հողերու մէջ: Եւ ամսուս սկիզբները տնկելու է անտկար ու ճուղած սոխերն ու արմատները որ մեծցնել կուզես, ինչպէս են կարմիր ու դեղին հրանունկները (լալէ). միայն թող պիտի չիտրուի որ ծաղիկ տան. որպէս զի արմատը աւելի աղէկ մեծնայ և ուժովնայ. անոր համար ծաղիկը տունկէն դուրս ելլալուն պէս շուտով մը կտրելու է որ ան սնունդարար հիւթն որ ծաղիկն պիտի երթար, բոյսին մէջը մնալով՝ արմատը